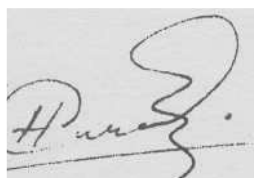

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І.І. МЕЧНИКОВА

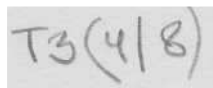
НАКАСВА САЦИТА АСОЛТАІВНА

УДК 94(477.7):330.526.39 "18"(043.3)

**ЖІНКИ У СТАНОВЛЕННІ ДЕРЖАВНОГО ПІКЛУВАННЯ І
ГРОМАДСЬКОЇ БЛАГОДІЙНОСТІ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПІВДНІ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ ст.)**

07.00.02 - всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ОДЕСА - 2008

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ГРЕБЦОВА Ірена Світозарівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
професор кафедри нової та новітньої історії

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ЧЕРНИХ Ганна Григорівна,
Інститут історії та права,
Миколаївський державний університет
імені В. О. Сухомлинського, завідувач кафедри
історії України

кандидат історичних наук, доцент
ПЕТРИШИНА Людмила Василівна,
Одеський державний економічний університет, доцент
кафедри історії України

Захист відбудеться **“21” січня 2009 р. о 13 годині** на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Єлисаветинська, 12, ауд. 9.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розісланий **“20” грудня 2008 р.**

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

Н.О. Петрова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми обумовлена необхідністю вивчення історії благодійності, процес відродження якої в наш час набуває сили на теренах незалежних держав колишнього СРСР, у тому числі в Україні, про що свідчить прийнятий в 1997 р. «Закон України про благодійництво та благодійні організації». Сьогодні інтереси громадянського суспільства вимагають звернення до вивчення становлення і еволюції державної соціальної політики та історії вільної суспільної творчості, що завжди складала найбільш привабливу сторону благодійності, інноваційної за своєю природою, яка випереджає соціальні стандарти, що панують, в практиці держави. Актуальність теми підкреслює її тендерний аспект, який у другій половині ХХ ст. міцно затвердився в зарубіжній історіографії і поступово укорінюється у вітчизняних дослідженнях. Тендерний підхід дозволяє показати, з одного боку, багатогранну роль жінок в соціальних процесах, з іншого - виявити суперечливий вплив цих процесів на реальні та символічні тендерні відносини, диференціацію в суспільстві, яка витікає із взаємоперетину соціальних і тендерних розмежувань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми «Нова та новітня історія зарубіжних країн: суспільні та особистісні виміри» (державна реєстрація № 0106U006200), яка розробляється колективом кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Мета дисертаційної роботи полягає в реконструкції на основі масиву опублікованих та архівних джерел і переосмислення робіт попередників значення жіночого фактора в становленні державного піклування та громадської благодійності на теренах європейського півдня Російської імперії в першій половині ХІХ ст. Досягнення цієї мети здійснюється в роботі через вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми, визначити ступінь репрезентативності та інформативності виявлених джерел та дослідницької літератури, відокремити найменш вивчені і тому найбільш перспективні напрямки історії участі жінок в розвитку благодійності;
- розкрити особливості економічного розвитку та соціальної політики уряду на щойно приєднаних до Російської імперії південних територіях;
- виявити ступінь участі жінок в органах державного піклування - Приказах громадської опіки та напівофіційних благодійних організаціях (Людинолюбне товариство, Відомство імператриці Марії, тюремні комітети);
- дослідити процес розповсюдження жіночих навчальних закладів і дитячих притулків Відомства імператриці Марії;
- проаналізувати процес формування жіночих благодійних організацій як суб'єктів благодійної практики в Новоросійському краї, Бессарабській області, Кавказькому намісництві;

- розглянути зміст і специфіку благодійності жінок з урахуванням соціального складу учасниць руху поліетнічного й поліконфесійного регіону;

- проаналізувати форми участі у справах і благодійності видатних представниць жіночого добродійного руху.

Об'єктом дослідження є система державного піклування і громадської благодійності півдня Російської імперії першої половини XIX ст.

Предметом дисертаційного дослідження обрано вивчення участі жінок в якості важливого суб'єкту у справі становлення та розвитку державних опікунських установ і громадських благодійних організацій. Об'єкт і предмет дослідження дають широке інформаційне та ментально-цивілізаційне поле для висновків про значення тендерного фактора в розвитку системи благодійності.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від початку XIX ст., коли в південних губерніях Російської імперії стали закладатися органи державного піклування, до початку 60-х рр. XIX ст., які ознаменувалися зламом феодально-кріпосницьких відносин і здійсненням російським урядом низки буржуазних реформ, в межах яких перетворення торкнулися й сфери соціальної підтримки населення. Рубежем, що дозволив спростити процедуру заснування благодійних товариств, є 1862 р., коли був виданий указ про надання права затвердження їх статутів Міністерству внутрішніх справ.

Територіальні межі дослідження охоплюють території приєднаних до Російської імперії в другій половині XVIII — першій половині XIX ст. на європейському півдні земель, які мали в цей період тісні адміністративні та економічні зв'язки, що відбилося на змісті та специфіці жіночої добродійної практики в межах державного піклування та громадської благодійності.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є принципи історичного пізнання - об'єктивність, історизм, багатофакторність. В роботі з метою аналізу чисельних й часто суперечливих фактів були використані методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, біографічний, системний; а також змістовно-кількісний метод для вивчення джерельної цінності преси - контент-аналіз, як того вимагає комплексний підхід до дослідження проблеми. Тендерний підхід дозволяє при вивченні еволюції ролі жінок регіону у справі розвитку піклування і благодійності проаналізувати співвідношення жіночого досвіду і можливостей в цій сфері з чоловічими; ступінь їх взаємодії, яка формувала культурні стереотипи, норми та традиції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- робота є першим комплексним дослідженням участі жінок півдня Російської імперії у розвитку піклування та благодійності;

- для об'єктивної оцінки ролі жіночого фактора в розвитку благодійності введений до наукового обігу масив раніше невідомих або слабо вивчених в попередні роки архівних документів та опублікованих джерел;

- вперше досліджена у всіх її видах і формах діяльність місцевих жіночих благодійних організацій першої половини XIX ст., ступінь їх відповідності традиціям благодійної практики, відмінності від чоловічої;

- розкрито процес залучення жінок до роботи у центральних та місцевих напівофіційних благодійних організаціях і закладах;

- виявлено вплив факторів поліетнічності і поліконфесійності населення на соціальний склад, масштаби, форми і ефективність жіночої добродійності;

- в роботі вперше по відношенню до благодійного руху у регіоні сконцентровано увагу на особистостях учасниць жіночих благодійних товариств та їх внеску у справу розвитку громадської добродійності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані в узагальнюючих працях з історії Російської імперії XIX ст., краєзнавчих роботах, у дослідженнях з історії соціальної допомоги, тендерної історії. Матеріали та висновки дисертації можуть бути враховані в практиці викладання у вищій школі у загальних та спеціальних курсах із історії України, Росії, Молдови, республік Кавказу. Всебічний аналіз досвіду діяльності жіночих товариств дозволяє благодійним організаціям наших часів відродити найкращі традиції філантропії.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що ним виявлений і вперше введений до наукового обігу широкий масив джерел. 2 статті, написані у співавторстві з І.С. Гребцовою, підготовлені на паритетних засадах, автору дисертації в них належить 50 % тексту.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження апробовані у виступах на 6-ти міжнародних і всеукраїнських конференціях: I Міжнародній науково-практичній конференції «Науковий потенціал світу '2004», Дніпропетровськ, 2004; III Міжнародній науково-практичній конференції «Динаміка наукових досліджень '2004», Дніпропетровськ, 2004; II Міжнародній науково-практичній конференції «Спецпроект: аналіз наукових досліджень», Дніпропетровськ, 2005; Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції місцевого самоврядування у центральній-східній Європі XVIII — початку XX ст.», Херсон, 2005; III Міжнародній науково-практичній конференції «Науковий потенціал світу '2006», Дніпропетровськ, 2006; Всеукраїнській науково-практичній конференції «Одеса, Новоросійський край в Кримській війні 1853-1856 рр.», Одеса, 2006.

Публікації. Зміст роботи розкрито в 11 публікаціях, в тому числі 7 статтях у збірках, визначених ВАК України як фахові видання.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, п'яти додатків, списку вивчених джерел та літератури (425 найменувань, 301 з яких - джерела). Обсяг¹ основної частини - 180 с. Загальний обсяг роботи становить 219 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтована актуальність теми, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні і територіальні межі, розкрито методи, наукову новизну і практичне значення дослідження.

Перший розділ «Історіографія проблеми, джерельна база та методологічна основа дослідження» складається з двох підрозділів. В першому підрозділі «*Історіографія проблеми*» проаналізовано стан і основні напрямки наукового вивчення теми. В історіографії питання чітко простежуються три основних етапи. На першому етапі, який охоплює XIX - початок XX ст., в центрі уваги дослідників знаходилася проблема періодизації та віхи діяльності окремих опікунських закладів і благодійних товариств. Водночас у роботах О. Стога, Я. Ханікова, Г. Фролова, В. Гер'є, Є. Максимова вже намітилися й тенденції до з'ясування історичної логіки даного процесу на основі динаміки розвитку державної опіки і громадської благодійності в регіональному і мультикультурному аспектах. На цьому етапі історія жіночого благодійного руху набуває лише свої слабкі контури. У працях П. Ариян, В. Михневича, В. Клячкиної, присвячених жіночому руху, частково розглядалася участь жінок у справі благодійності.

Впродовж XIX ст. автори зверталися також до вивчення процесу еволюції піклування та благодійності в регіональному аспекті, що знайшло відображення в опублікованих на сторінках регіональної преси і окремо роботах істориків і краєзнавців тієї пори: М. Мурзакевича, А. Скальковського, О. Стурдзи та ін. Однак жіноча благодійність в цих статтях не розглядалася. Одночасно почали з'являтися роботи, присвячені ювілеям діяльності благодійних організацій, в тому числі і жіночих. Незважаючи на деяку ювілейну парадність, автори цих робіт: І. Бенковський, А. Бориневич, О. Маркевич, А. Маркевич, О. Шведов зробили перший крок на шляху вивчення внеску жінок регіону у справу розвитку добродійності.

На другому етапі - у радянський період - тема благодійності в працях вітчизняних дослідників не висвітлювалася. Центр тяжіння її вивчення перемістився за кордон, переважно в США. В останній чверті XX ст. в зарубіжній історіографії затвердився перехід від вивчення "жіночої історії" до тендерної, методологічні засади якої успішно розроблялися у роботах Дж. Скотт і інших вчених. Дослідники Б. Медісон, А. Лінденмайер, Д. Ренсел вперше поставили питання про місце і роль жінок в благодійній діяльності.

Третій етап розпочався з кінця 80-х рр. XX ст. і триває дотепер. В Україні в останні десятиріччя теоретичні проблеми тендерного підходу, а також деякі питання тендерної історії стали предметом вивчення філософів, філологів і істориків: В.О. Агесвої, Л.В. Петришиної, Н.О. Рижової, Л.О. Столяр, Г.Г. Черних, Н.В. Шевченко та інших. Теорія тендеру у Росії розробляється в працях Т.О. Мельникової, Л.П. Репіної, Н.Л. Пушкарьової.

В період, коли в суспільстві знову виникла необхідність у роботі благодійних організацій, виявився затребуваним досвід в цій сфері попередніх поколінь. Даний період характеризується появою комплексу життєписів благодійників і меценатів, серйозним вивченням морально-етичних і економічних основ розвитку благодійності (Р. Апресян, М. Дмитрієнко, О. Донік, О. Ясь). Отримали розповсюдження регіональні дослідження, в тому числі в межах окремих міст і губерній європейського півдня Російської імперії: І. Гребцова, В. Гребцов, Ю. Гузенко, К. Мальцева та інші. Третій етап вирізняє стійкий інтерес вчених до проблеми жіночого благодійного руху, який знайшов відображення в роботах російських істориків: А. Євстратової, С.Пашенцевої, Л. Жукової, Н. Соловйової.

Проте треба відзначити, що в масиві досліджень з історії державного піклування та громадської благодійності останніх десятиліть залишається слабо вивченим процес заснування опікунських і благодійних організацій на місцях в першій половині XIX ст.; відсутні роботи, присвячені вивченню участі жінок у справі благодійності в цей період.

У другому підрозділі «*Джерельна база та методи дослідження*» наданий аналіз джерел, визначені методологічні принципи та методи дослідження. В роботі джерела традиційно поділені на дві основні групи: опубліковані та архівні. Всі джерела умовно класифікуються за видами: 1) законодавчі та нормативно-правові акти; 2) діловодна документація благодійних товариств; 3) періодична преса; 4) матеріали особистого походження; 5) статистичні джерела. Одним з найважливіших джерел для вивчення проблеми є законодавство про державне піклування та громадську благодійність і нормативно-правові акти з реалізації цього законодавства, які увійшли до «Полного собрания законов Российской империи», де висвітлені дії уряду в даній сфері. Серед архівних нормативно-правових документів особливий інтерес становлять статuti товариств та їх проекти, в яких пояснювалися цілі заснування, джерела фінансування, структура управління. Цінний комплекс джерел складає звітна діловодна документація товариств, яка фіксує результати їх діяльності і дозволяє простежити зміни у формах надання ними допомоги бідним.

Значною групою джерел є регіональна періодична преса. На сторінках газет та часописів публікувалися повідомлення про діяльність та ефективності роботи жіночих благодійних товариств. Мемуари, щоденники, приватна переписка громадських діячів і членів благодійних товариств також дозволяють розкрити значення сфери піклування і благодійності. Найважливішими статистичними джерелами є «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба», які дозволяють виявити особливості розвитку економіки південних губерній, фактори формування категорії малозабезпеченого населення та жебраків.

Величезну цінність для вивчення проблеми мають архівні матеріали, які зберігаються у фондах 7 архівів України й Росії. Особливий інтерес становлять

документи фондів 1263 (Рада міністрів), 1268 (Комітет про устрій Закавказького краю), 1281 (Рада міністра внутрішніх справ), які зберігаються в Російському державному історичному архіві в Санкт-Петербурзі. В ці установи щорічно поступали звіти губернаторів та градоначальників, в яких спеціальний розділ був присвячений діяльності Приказів громадської опіки та місцевих благодійних організацій. Діяльність установ, які знаходилися в компетенції Людинолюбного товариства і Відомства імператриці Марії, висвітлена відповідно у фондах 768 (Канцелярія Ради Людинолюбного товариства), 759 (Власна і.і.в. канцелярія із закладів імператриці Марії), 763 (Управління дитячими притулками) цього ж архіву. Для дослідження поглядів уряду і місцевої адміністрації на політичне життя провінції, ставлення сучасників до розвитку благодійності в регіонах імперії досить важливими є матеріали фонду III відділення (Ф. 109), які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації в Москві.

Проблема становлення державного піклування і благодійних організацій в окремих губерніях знайшла висвітлення в документах обласних і крайових архівів: Державного архіву в Автономній Республіці Крим, Державного архіву Ставропольського Краю, Державного архіву Миколаївської області, Державного архіву Херсонської області, знайдені в яких матеріали частково доповнюють і уточнюють дані центральних архівів. Великою кількістю документів з історії благодійності в регіоні характеризуються фонди Державного архіву Одеської області. Його численні фонди: 1 (Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора), 2 (Канцелярія одеського градоначальника), 4 (Одеська міська управа), 274 (Одеський статистичний комітет), 361 (Одеський опікунський комітет про тюрми), 362 (Одеський приказ громадської опіки) та ін. включають документи з історії опікунства і добродійності Новоросії, Бессарабії, Облaсті Війська Донського. Всі ці групи джерел дозволяють всебічно розглянути висунуті в дисертації питання і комплексно і системно розкрити найважливіші аспекти проблеми у взаємозв'язку з історичними подіями того часу.

Розділ 2 «Участь жінок в становленні державних опікунських закладів і напівофіційних благодійних товариств на півдні Російської імперії» складається з 3 підрозділів. В першому підрозділі *«Оформлення основних об'єктів благодійної практики в процесі соціокультурного освоєння південній території»* констатується, що успіхи в розвитку сільського господарства, торгівлі і промисловості південних територій стали можливими завдяки зусиллям багатонаціонального населення регіону. Труднощі переселенського руху та політика самодержавства по відношенню до корінних народів сформували групу людей, яка неминуче ставала в подальшому об'єктом благодійної практики.

В підрозділі *«Жіночий фактор в становленні Приказів громадської опіки та напівофіційних благодійних комітетів»* відзначається, що одним із джерел соціальної допомоги було державне піклування. Створена Катериною II система державного

піклування під час царювання її онуків Олександра I та Миколи I реалізовувалася в діяльності Приказів громадської опіки, керівництво якими знаходилося виключно в руках чоловіків. На півдні винятком був тільки Таврійський приказ, до складу якого входили і жінки. У закладах Приказів жінкам відводилася роль попечительок притулків і будинків для сиріт, якими ставали представниці багатих дворянських і купецьких родин. Жінки з непривілейованих станів нерідко працювали у закладах Приказів: дитячих будинках, притулках для інвалідів. Нестача коштів у скарбниці гальмувала діяльність Приказів.

Більш ефективно працювали місцеві напівофіційні благодійні установи, де ширше був представлений громадський елемент (Сімферопольський благодійний комітет, значну частину якого складали жінки), а також тюремні комітети. Кожний жіночий тюремний комітет (Одеський, Керченський, Таганрозький) мав свою сферу діяльності і концентрував зусилля на тій області, в якій в губернії могли мати місце позитивні результати.

В підрозділі *«Жінки в діяльності регіональних закладів імператорського Людинолюбного товариства»* простежений процес заснування в Одесі Стурдзовської богадільні сердобольних сестер, яка стала одним з регіональних відділень Людинолюбного товариства. Особлива сторінка історії общини пов'язана з періодом Кримської війни, коли її учасниці працювали у госпіталях Таврійської і Херсонської губерній. В цілому державне піклування і напівофіційні товариства, де чоловіче домінування було очевидним, не дозволяли повністю розкритися жіночій благодійності, яка більш ефективно реалізовувалась у власних, жіночих благодійних товариствах.

Розділ 3 «Діяльність закладів відомства імператриці Марії в південному регіоні Російської імперії» містить 2 підрозділи. Перший підрозділ *«Жіночі навчальні заклади Відомства імператриці Марії в південних містах країни»* присвячений аналізу діяльності Відомства, яке було створене дружиною імператора Павла I Марією Федорівною, і зберегло свою спрямованість після смерті засновниці. Воно стало структурою, через яку все більша кількість жінок залучалися до добродійності. Основними завданнями Відомства були розповсюдження жіночої освіти та опіка сиріт, а це означає, що жінки в його роботі виступали і як донори, і як реципієнти допомоги.

Освітні заклади Відомства були поділені на три розряди: вищий, середній та нижчий. До першого розряду в 1855 р. були віднесені тільки інститути шляхетних дівчат: Одеський, Закавказький (у Тіфлісі) і Донський Маріїнський (у Новочеркаську). До другого розряду зараховувався Кушниковський дівочий інститут в Керчі. Нижчий ступінь займали жіночі училища в Одесі, Миколаєві і Севастополі. За рішенням міської влади, засноване в 1817 р. Одеське міське училище, яке призначалося для безкоштовного навчання дівчат всіх вільних станів, було в 1835 р. передано під контроль Відомства імператриці Марії. Споріднені за структурою, створені в 1826 р. дівочі училища в Миколаєві та Севастополі також знаходилися в сфері впливу Відомства і були призначені для навчання доньок нижчих чинів

Чорноморського флоту. Безпосереднє керівництво в кожному з цих училищ здійснювалося наглядачкою і трьома її помічницями, хоча вчителями в них були чоловіки. Відомство імператриці Марії значною мірою сприяло розвитку жіночої освіти в південних губерніях.

У другому підрозділі «Заснування дитячих притулків Відомства закладів імператриці Марії» висвітлюється діяльність дитячих денних притулків, що відкривалися з початку 40-х рр. XIX ст. їх метою було виховання і початкова освіта дітей з бідних сімей, батьки яких вимушені працювати більшу частину доби. Для заснування притулків на місцях створювалися губернські й міські опікунства, які підготували матеріальну базу для майбутніх закладів, та контролювали їх діяльність. Перший дитячий притулок в південних губерніях був заснований в грудні 1841 р. у Катеринославі, через два роки такий заклад відкрився у Ростові-на-Дону. Найбільш помітну роль в Катеринославському притулку відігравали попечителька Г. Струкова і наглядачка А. Ковалевська, в Ростові-на-Дону – попечителька Н. Шабельська. В Одесі у період, що досліджується, були засновані два притулки: Олександрівський (1847, попечителька П. Ахльостишева) і Марійський (1862, попечителька Г. Новосельська). У центрі донського козацтва - Новочеркаську - в 1850 р. було відкрито дитячий притулок, який призначався виключно для дівчат. У 50-ті рр. XIX ст. почали також роботу притулки у Херсоні, Таганрозі, Новомосковську. Більшість дітей в них знаходилися тільки в денний час, однак кількість сиріт у містах вимушувала опікунства засновувати нічні відділення. В межах Відомства у Кишиневі та Сімферополі діяли спеціальні притулки для сиріт. В цілому Відомство створило у південному регіоні мережу дитячих притулків, яка географічно не зачепила кавказькі землі, що було пов'язано з бойовими діями на Кавказі та колоніальною політикою російського уряду.

Таким чином, Відомством імператриці Марії в південних губерніях були створені жіночі навчальні заклади і мережа дитячих притулків. До діяльності в якості попечительок, наглядачок і класних дам у цих закладах широко залучалися жінки, хоча вчителями були переважно чоловіки. Проте в межах філантропічної діяльності закладів імператриці Марії були реалізовані педагогічний талант і милосердя жінок різних станів.

Четвертий розділ «Становлення жіночих благодійних товариств на півдні Російської імперії» складається з 2 підрозділів. В підрозділі «Заснування жіночих благодійних товариств в Новоросійському краї та Бессарабії» зазначається, що розвиток державного піклування та приватної благодійності в Російській імперії в першій половині XIX ст. об'єктивно вів до поживлення філантропічної діяльності в різних її проявах, в тому числі й до створення жіночих благодійних товариств. Першим таким товариством стало засноване в Одесі весною 1829 р. жіноче товариство, яке очолила дружина генерал-губернатора

Новоросійського краю Є.К. Воронцова. Для свого часу Одеське жіноче товариство стало зразком благодійної діяльності. Особливу роль товариство відіграло під час голоду в посушливому 1833 р., коли міська влада передала під контроль жіночої організації всі види пожертвувань. Основними напрямками його діяльності були матеріальна допомога бідним сім'ям і заснування будинку для сиріт. Каса товариства поповнювалася з декількох джерел: членські внески учасниць товариства; надходження від приватних осіб; кошти, отримані від лотерей, спектаклів, концертів, які проводило товариство. Додатковими джерелами фінансування стали комерційні проекти товариства: будівництво і здача в оренду торгових рядів, продаж гральних карт тощо. Жіноче товариство сповідувало принцип допомоги людям незалежно від їх національної чи релігійної приналежності. Наприклад, в голодний 1833 рік товариство надавало матеріальну підтримку найбіднішій частині єврейської общини Одеси.

Починання одеських жінок були підтримані і в інших містах регіону. В 1843 р. було започатковане Жіноче благодійне товариство в Миколаєві, завдання якого були аналогічними з тими, котрі стояли перед одеським товариством. Ініціатором його створення стала К.Т. Лазарева, жінка видатного флотоводця адмірала М.Т. Лазарева. В силу низки об'єктивних і суб'єктивних причин (різний статус і матеріальне становище міст, пасивність в організації господарської діяльності і прорахунки при реалізації низки проектів) воно не змогло еволюціонувати до рівня Одеського жіночого товариства. Проте це не знижує значущості зусиль його учасниць з поліпшення становища незахищених верств населення м. Миколаєва. Севастопольське жіноче благодійне товариство заснували жінки вищих офіцерів Чорноморського флоту. Для допомоги незаможним сім'ям Севастополя учасниці жіночого товариства організували регулярну виплату бідним сім'ям грошової допомоги, забезпечували продуктами харчування, одягом і паливом. Самим ініціативним членом товариства стала Є.М. Авінова. Кримська війна підірвала потенціал товариства, однак, не знищила самого починання севастопольських жінок.

Спроби заснування жіночого товариства в Бессарабії були зірвані урядом, який з побоюванням ставився до появи громадських об'єднань, невідконтрольних адміністрації. У зв'язку з цим в першій половині XIX ст. на території Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства функціонували тільки три жіночих благодійних товариства.

Другий підрозділ четвертого розділу «Заснування жіночих благодійних товариств в Кавказькому намісництві» присвячений становленню жіночих благодійних організацій в Кавказькому регіоні. В підрозділі відзначається, що біля витоків організованої приватної благодійності на Кавказі стояла Є.К. Воронцова, яка вже мала досвід заснування благодійного товариства в Одесі, а М.С. Воронцов, будучи з кінця 1844 р. намісником Кавказьким, надавав її починанням усіляку адміністративну підтримку.

Вже навесні 1846 р. в Тіфлісі за ініціативою Є. Воронцової розпочало роботу Жіноче благодійне товариство Св. Ніни. Значне місце в товаристві зайняли дружина і доньки грузинського поета О. Чавчавадзе - С. Чавчавадзе, Н. Грибоседова, К. Дадіані. На кошти товариства в Тіфлісі 5 травня 1846 р. для дівчат-дворянок було відкрито училище. Заснувавши товариство в Тіфлісі, Є. Воронцова поставила за мету розповсюдити його діяльність і на інші міста Закавказзя. Першою на її пропозицію відгукнулася громадськість Кутаїса, де через рік було створено Кутаїське відділення товариства, яке очолила Н.Я. Аكوпова, об'єднавши 30 учасниць. Наступне відділення було засноване в Шемахі у 1848 р., його очолила А.О. Аладьєва. Пізніше за інші було створено Єріванське відділення товариства Св. Ніни, учасницями якого стали 25 місцевих дам. Головним напрямком роботи товариства Св. Ніни був розвиток жіночої освіти. В підрозділі зазначається, що створення благодійних товариств було однією з важливих ланок політики М. Воронцова на Кавказі, що мало за мету залучення місцевої аристократії до спільної діяльності з урядом.

В Ставрополі за ініціативою Є.К. Воронцової в 1849 р. було створено товариство Св. Олександри, основним напрямком діяльності якого також була сфера жіночої освіти. Їзули засновані жіночі навчальні заклади, які стали першими не тільки в Ставропольській губернії, але й на всьому Північному Кавказі. Приклад успішної роботи жіночих товариств був сприйнятий на Кубані, де у 1862 р. розпочало роботу Катеринодарське жіноче благодійне товариство. Новим досягненням Є.К. Воронцової став розвиток жіночої освіти у Вірменії. На початку 1850 р. вона ініціювала відкриття жіночого товариства Св. Ріпсимиї в Єривані, яке заснувало жіноче училище. Ефективна робота Є. Воронцової по створенню на Кавказі жіночих благодійних товариств стимулювала ініціативу представниць місцевого населення. Е. Джемардждзєва в 1864 р. заснував училище для дівчат-мусульманок в Дербенті. Можна констатувати, що специфіка розвитку Кавказького регіону привела до відносно пізньої появи тут благодійних організацій. За допомогою розповсюдження освіти в регіоні, яка була об'єктивно позитивною для місцевих жителів, царський уряд намагався закріпити свою владу над нещодавно приєднаними територіями. Проте, активне залучення у благодійні освітні заклади представників місцевої інтелігенції та їх дружин, які відстоювали необхідність вивчення, окрім російської, ще й рідних мов, не дозволило перерости заохочуваній царизмом культурній експансії в планомірну русифікацію Закавказзя.

Таким чином, в другій третині XIX ст. в південних губерніях Російської імперії зароджується і отримує розвиток особлива форма громадської благодійності - жіночі благодійні товариства. Саме через них проходило найбільш активне залучення жінок до філантропічної діяльності. Для жінок із заможних верств, які жертвували кошти для створення та утримання благодійних закладів і часто керували ними, робота в цих організаціях була формою реалізації їх душевних потреб і соціальних амбіцій.

Жінки ж з малозабезпечених сімей, що працювали у благодійних закладах, з одного боку, надавали допомогу нужденним, а з іншого - отримували її, оскільки ці жінки завдяки жіночим товариствам мали постійну роботу, що було оптимальною соціальною підтримкою, яка їх не принижувала. Жодне товариство не обходилося без участі в його роботі чоловіків: згідно статутів скарбничими в них могли бути виключно чоловіки. Ступінь залучення та кількість представників сильної статі в різних жіночих товариствах варіювалися і часто залежали від традиційного рівня суспільного статусу жінок в краї, а також їх соціальної активності.

ВИСНОВКИ

У висновках відбиті підсумки дослідження, в ході якого проаналізовано роль жінок в державному піклуванні та реконструйовано становлення і розповсюдження жіночих благодійних товариств у регіоні:

1. Огляд історіографічної та джерельної бази свідчить, що обрана тема не знайшла достатнього висвітлення у вітчизняній історіографії. Поза увагою залишається розвиток опікунських і благодійних організацій першої половини XIX ст. на місцях; відсутні роботи, присвячені аналізу участі жінок у справі благодійності в цей період. Однак потреба осмислення історії жіночого фактору в розвитку благодійності назріла давно. Масив залучених до аналізу джерел дозволяє розкрити особливості розвитку жіночого подвижництва.

2. У другій половині XVIII - першій половині XIX ст. бурхливо йшов процес заселення і освоєння щойно приєднаних до Російської імперії південних територій. При всіх успіхах соціально-економічного розвитку регіону, завдяки непродуманій урядовій політиці переселенський рух та освоєння нових земель мало і свій зворотний бік-утворення широкої верстви малозабезпечених прошарків населення, які гостро потребували соціального захисту. Серед них помітне місце належало жінкам, значна частина яких неминуче мала стати об'єктом благодійної практики. Разом з тим, Російська держава та соціум визнавали за жінками не тільки право, але й духовний обов'язок брати участь у благодійній діяльності в якості значущого суб'єкту, що привело до паралельного формування у регіоні об'єкту і суб'єкту благодійної практики.

3. Спочатку соціальна опіка розвивалася у формі державного піклування, на базі якого з'явилися Прикази громадської опіки, однак в ці державні органи входили чоловіки (виключенням був Таврійський приказ), а жінки лише працювали в їх благодійних закладах.

4. Вихід жінок на соціальну арену стимулювали напівофіційні благодійні організації - Людинолюбне товариство, Відомство імператриці Марії, а також тюремні комітети; участь в них жінкам не тільки не заборонялася, але й навіть заохочувалася.

5. Відомство імператриці Марії взяло у свої руки керівництво жіночими навчальними закладами, в тому числі і на півдні імперії (Одеса, Миколаїв, Керч, Севастополь, Новочеркаськ, Тіфліс); під контролем Відомства у більшості губернських міст регіону створювалися дитячі денні притулки як форма допомоги бідним сім'ям. В них працювали переважно жінки.

6. Обмеження допуску жінок до державних опікунських структур породило ефект жіночого благодійного руху, і з кінця 20-х рр. XIX ст. в Новоросійському краї та Кавказькому намісництві почали створюватися і успішно діяли жіночі благодійні товариства. На ниві благодійності проявили себе багато жінок південного регіону: С. Воронцова, Р. Едлінг, К. Лазарєва, П. Ахльостишева, С. Авінова, Д. Бабич, Н. Грибоедова, Е. Джемардждзєва та інші представниці різних національностей та віросповідань, кожна з яких зробила свій внесок у загальну справу соціальної підтримки нужденних.

7. Однак у сфері контролю за жіночим благодійним рухом домінували чоловіки, хоча саме жінки були головною рушійною силою громадської боротьби з бідністю та сирітством, що цілком відповідало історичній тенденції зведення тендерних відмінностей в деяку систему протилежностей, забезпечених визначеннями «чоловіче» й «жіноче». Організаційні здібності жінок та навички громадської роботи не були затребуваними за межами вузької сфери благодійності, яка залишалася єдиною нішею, де жінки мали можливість ефективно реалізувати свої соціальні амбіції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Накаєва С. А. Джерела вивчення діяльності іноземних товариств на півдні Російської імперії у другій третині XIX ст. / Накаєва С. А. // Наукові праці: Науково-методичний журнал, - Т. 45. - Вип. 32. Історичні науки. - Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. - С. 134-137.

2. Накаєва С. А. Місцеве самоврядування у розвитку благодійності на півдні Російської імперії у другій половині XIX ст. / Накаєва С. А. // Південний архів : Збірник наукових праць. Історичні науки. - Вип. 20. - Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. - С. 61-64.

3. Накаєва С. А. Регіональна преса як джерело вивчення благодійності у Кавказькому регіоні (перша половина XIX ст.) / Накаєва С. А. // Записки історичного факультету. - Вип. 16. - Одеса : Астропринт, 2005. - С. 314-320.

4. Накаєва С. А. Р.С. Едлінг і становлення благодійності в Одесі у першій половині XIX ст. / Накаєва С. А. // Південний архів : Збірник наукових праць. Історичні науки. - Вип. 23. - Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. - С. 203-207.

5. Накаєва С. А. Е.К. Воронцова как инициатор основания женских благотворительных обществ на Кавказе в середине XIX века / Накаєва С. А. //

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки : Збірник наукових праць. - Ізмаїл, 2007.-Вип. 22.- С. 22-25.

6. Накаєва С. А. Благотворительное движение на юге Российской империи в годы Крымской войны / Накаєва С. А., Гребцова И. С. // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. - № 2 (39). - Одеса, 2007. - С. 105-113.

7. Накаєва С. А. Освещение в газете “Кавказ” становления благотворительности в кавказском регионе в середине XIX в. / Накаєва С. А. // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. - № 12 (49). - Одеса, 2007. - С. 158-165.

8. Накаєва С. А. Становлення закладів піклування в Одесі у першій половині XIX ст. / Накаєва С. А. // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Динамика наукових досліджень ‘2004’”. - Т. 7. Історія України. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. - С. 53-55.

9. Накаєва С. А. “Одесский вестник” як джерело для вивчення діяльності жіночого благодійного товариства в Одесі (перша половина XIX ст.)/Накаєва С. А. // Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції “Науковий потенціал світу” 2004”. - Т. 29. Історія України. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. - С. 16-17.

10. Накаєва С. А. Основание и деятельность благотворительного общества Св. Нины в Тифлисе (1846-1870 гг.) / Накаєва С. А. // Вторая Международная периодическая научно-практическая конференция “Спецпроект: анализ научных исследований”. Сборник научных работ. - Т. 2. - Днепропетровск : Наука і освіта, 2004. - С. 19-22.

11. Накаєва С.А. Деятельность женских благотворительных обществ Новороссийского края (первая половина XIX в.) / Накаєва С. А. // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Науковий потенціал світу ‘2006’”. -Т. 14. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. -С. 19-22.

АНОТАЦІЯ

Накаєва С.А. Жінки у становленні державного піклування і громадської благодійності на європейському півдні Російської імперії (перша половина XIX ст.) - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 - всесвітня історія. - Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. - Одеса, 2008.

У дисертації аналізується участь жінок у роботі закладів державного піклування і створенні в першій половині XIX ст. благодійних товариств на європейському півдні Російської імперії. В дослідженні розкрито передумови формування основних об'єктів добродійної практики в процесі заселення і соціокультурного освоєння південних територій;

виявлено ступінь участі жінок у Приказах громадської опіки і напівофіційних добродійних товариствах (тюремних комітетах, закладах Відомства імператриці Марії, Людинолюбного товариства); розглянуто діяльність жіночих благодійних організацій в містах півдня імперії.

Ключові слова: громадська благодійність, Відомство імператриці Марії, державне піклування, жіночі благодійні товариства та заклади, Людинолюбне товариство, Прикази громадської опіки, Бессарабська область, Кавказький регіон, Новоросійський край.

АННОТАЦИЯ

Накаева С. А. Женщины в становлении государственного попечительства и общественной благотворительности на европейском юге Российской империи (первая половина XIX ст.). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - всемирная история. - Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова. - Одесса, 2008.

Диссертация посвящена изучению участия женщин в становлении государственного попечительства и общественной благотворительности на юге Российской империи в первой половине XIX ст. В работе проанализированы предпосылки формирования объектов благотворительной практики в процессе освоения южных территорий империи; раскрыто участие женщин в Приказах общественного призрения и полуофициальных благотворительных учреждениях; рассмотрена деятельность женских благотворительных организаций в городах юга империи.

Ключевые слова: благотворительность, женские благотворительные общества и заведения, государственное попечительство, Ведомство учреждений императрицы Марии, Приказы общественного призрения, полуофициальные благотворительные комитеты, Человеколюбивое общество, Кавказский регион, Бессарабская область, Новоросийский край.

ANNOTATION

Nakaeva S.A. Involvement of Women in the formation of state charity and social philanthropy in the European south of the Russian Empire (first half of the XIX century). - Manuscript.

Thesis for Candidate of Historical Science; specialty 07.00.02 - world history. – Odessa I.I. Mechnikov National University. - Odessa, 2008.

The thesis studies the role of women in the formation of state charity and social philanthropy in the European south of the Russian Empire in the first half of the XIX century. Prerequisites of formation of the charitable practice basic objects in the

process of socio-cultural development of the southern areas of the Russian Empire are considered and analyzed in the thesis. It was established that necessity of the fastest development of the new areas prompted the government to involve immigrants from foreign countries. As a result in 1764 an extensive Novorossiysk province was founded, where the new stream of migrants rushed in the second half of the XIX. After joining of Crimea to the Russian Empire in 1783 Slavic colonization of the future Taurian province has started. In the first third of the XIX Bessarabia and Transcaucasia were joined to the Russian Empire.

It also touches upon the drawbacks in the emigrant policy of Russian autocracy, which led to the formation of poor and deprived masses within the populace in the area. In the course of time those peoples inevitably became the object of state charity and activities of philanthropic organizations.

The dissertation discloses the role of women in the activities of state charity organizations, and their participation in semi-official philanthropic foundations: Simferopol Charity Committee, Prison Committees, united establishments of the Empress Mary, and Philanthropic Society. Particular attention is paid to the establishment and development of female charity organizations which were located in the biggest towns in the south of the empire: Odessa, Nikolaev, Sevastopol, Stavropol, Tiflis, Yerevan and Baku. The forms and methods of their work, sources of financing, interaction with male and mixed philanthropic societies, are shown and discussed in the thesis.

Degree of women participation in organs of the state guardianship - Departments of public charity which field of activity included the state guardianship is revealed in the dissertation. Woman did not take part in the managing organs of these official authorities, but quite often they were guardians of the leading institutions of the Departments. Sometimes this status allowed them to be formally included into the number of employees of the Department as it was in the Taurian department of public charity.

Degree of women participation in the semi-official charitable establishments is also revealed in the thesis. Semi-official charitable committees worked more effectively during the researched period, but their distribution was narrowly observed by the government, not desiring to release management levers of the public charity sphere. Therefore some of them did not receive license to be opened (Kherson, Bessarabian). Actively working Simferopol charitable committee differed by the mixed structure and on 50 % was presented by women.

Element of public activity, despite of the semi-official character, preserved prison committees, including prisons for women. Each women prison committee (Odessa, Kerch, and Taganrog) had a wide field of activity. In a vein of authority of the imperial Philanthropic society in the middle of the XIX century the Sturdzovskaya almshouse of compassionate sisters - a female community of nurses, existed, which made a huge contribution into the support of ill people during the peace and of wounded during the Crimean war.

It remarks that women of different nationalities and religious beliefs have shown themselves in the fields of philanthropy and charity, namely: R. Adling (Sturdza), E. Lazareva, R. Akhlestyshcheva, M. Gagarina, A. Alopeus, E. Avinova, N. Griboedova (Chavchavadze), E. Dzhemardzhdzeva, V. Naitaki, and others.

Charity had become the only way for these women to express their inner qualities and to realize their social ambitions. The facts and historical processes studied in the dissertation make it possible to conclude that the philanthropic activities of Russian women played an integral part in a wider historical process, characterized by the tendency to consider gender differences as a system of opposites defined as 'male' and 'female'.

Key words: charity, female philanthropic societies, state charity, united establishments of Empress Mary, state charity foundations, semi-official philanthropic committees, Philanthropic society, The Caucasian region, Bessarabia, Novorussian.

Підписано до друку 15.12.2008.
Обсяг 0,9 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 679.

Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт"
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
м. Одеса, вул. Разумовська, 21.
Тел./факс: (0482) 37-14-25, 37-24-26, 33-07-17.
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com